

इयत्ता ९ वी मधील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची (Interest in Geography) आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादनाचा सहसंबंधात्मक अभ्यास

डॉ. डी.एम. तिडके

सहा. प्राध्यापक

पुंजाभाई पटेल शिक्षण महाद्यालय, गोंदिया

सारांश :

"उच्च प्रतीचे शिक्षण म्हणजे जे केवळ माहितीच देत नाही, तर सर्व चराचर श्रृष्टीशी आपल्या जीवनाचा मेळ घालून देते." – डॉ. राधाकृष्णन

"शिक्षण म्हणजे बालकाचा शरीर, मन, आत्मा यांमधील सुप्त शक्तींचा सर्वांगीण विकास घडून आणणे" - महात्मा गांधी

आजच्या आधुनिक काळात शिक्षणाचे क्षेत्र विस्तारले आहे. सन १९५२-५३ मध्ये डॉ. मुदलीयार आयोगाने शिक्षणावर आपल्या अहवालात उच्च माध्यमिक व निम्न माध्यमिक अशी दोन प्रकारची स्तरे सूचविली आहेत. सन १९६४-६६ च्या कोठारी आयोगाने आपल्या अहवालात भूगोलवर भर दिला आहे. हा विषय ऐच्छिक न ठेवता आवश्यक विषय म्हणून उपयोगात आणला आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची इच्छा असो वा नसो त्याला भूगोल शिकणे अगत्याचे झाले आहे. प्रस्तुत संशोधनात इयत्ता ९ वी मधील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची (Interest in Geography) आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादनाचा सहसंबंधात्मक अभ्यास या विषयी शोध घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

आजच्या परिस्थितीत शिक्षणाचा फार प्रसार झालेला आहे. यामध्ये माध्यमिक शिक्षणाचा कालखंड म्हणजे परावलंबनाकडून जाण्याचा प्रवासकाल या काळात विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शनाची आवश्यकता असते. प्रतिकूल परिस्थितीशी समायोजन साधण्याची, जीवनसंघर्षातही टिकाव धरल्याची, अडचणीना व समस्यांना तोंड देण्याची व त्यातून मार्ग काढण्याची पात्रता जर विद्यार्थ्यांमध्ये माध्यमिक शिक्षणातून निर्माण होऊ शकली तरच ते भावी आयुष्यात यशस्वी होतील म्हणून माध्यमिक स्तरावरील शिक्षण ही पहिली परीक्षा समजली जाते.

आजच्या परिस्थितीत भूगोल विषयाचे ज्ञान असणे महत्वाचे आहे. शिक्षणाच्या कक्षा रुंदावल्या आहेत. नवनवीन ज्ञान उदयास येत आहे. सतत बदलत जाणाऱ्या परिस्थितीशी समरस

होणे विद्यार्थ्यांना अत्यंत गरजेचे आहे. आज अनेक स्पर्धा परीक्षा, संभाषण किंवा कम्प्युटर अथवा कोणतेही आवश्यक ज्ञान आपल्याला भूगोलतूनच मिळाले त्यामुळे भूगोल विषय व भाषा समजणे व ती बोलता येणे फार गरजेचे आहे.

भूगोलाच्या विविध संकल्पना :

भूगोल विषयाच्या अध्ययनात पृथ्वीचा अभ्यास प्रामुख्याने अपेक्षित आहे. पृथ्वीचा अभ्यास म्हणजे केवळ भूपृष्ठ, त्यावरील जलाशय व वातावरण यांचा अभ्यास नव्हे तर पृथ्वीवर राहणारा मानव व त्याचे जीवन यांचा अभ्यासही अभिप्रेत आहे म्हणून भूगोलाच्या अभ्यासात प्रामुख्याने पृथ्वीवरील पर्यावरण व मानव यांचा संबंध हा विषय अंतर्भूत होतो. भूगोल हे एक प्रकारचे शास्त्र असल्याने शास्त्राच्या विविध पध्दती या विषयास लागू पडतात. म्हणून निरनिराळी दृकश्राव्य साधने व प्रयोग यांनाही या विषयात महत्व प्राप्त झाले आहे. नकाशा हा तर या विषयाचा आत्माच आहे. भूगोल विषय गतिमान असल्यामुळे या विषयाच्या संकल्पना निरनिराळ्या काळात बदलत गेल्या. भविष्यकाळात भूगोलाचा अर्थ व व्याप्ती आणखी बदलेल.

संशोधन समस्या :

"इयत्ता ९ वी मधील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची (Interest in Geography)

आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादनाचा सहसंबंधात्मक अभ्यास "

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

१. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीचा शोध घेणे.
२. माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांचे भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यांचे सहसंबंधात्मक अध्ययन करणे.
३. ग्रामीण व शहरी क्षेत्रातील माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांचे भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यांचे सहसंबंधात्मक अध्ययन करणे.

परिकल्पना :-

सदर संशोधनाच्या खालील परिकल्पना निश्चित केलेल्या आहेत.

१. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थी व विद्यार्थिनीच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीमध्ये सार्थक लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.
२. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन या मध्ये सार्थक लक्षणीय सहसंबंध आढळून

येत नाही.

३. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थीनींची भूगोल विषयातील अभिरूची व त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन या मध्ये सार्थक लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

संशोधन पध्दती :

सदर संशोधन शाळेशी संबधित असल्यामुळे प्रस्तूत संशोधनात शालेय सर्वेक्षण पध्दतीचा उपयोग करण्यात आलेला आहे.

न्यादर्श :

प्रस्तूत संशोधनात गोंदिया जिल्हयातील ग्रामीण तीन व शहरी भागातील तीन अशा शाळेमधून इयत्ता ९ वी मधील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींचा समावेश करण्यात आला आहे. २०० विद्यार्थी आणि २०० विद्यार्थीनींची यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने निवड करण्यात आली.

संशोधन साधने :

संशोधन माहितीचे संकलन करण्याकरीता भूगोल विषयातील विद्यार्थ्यांची अभिरूची या संदर्भात कोणतेही संशोधन साधन उपलब्ध नव्हते. म्हणून संशोधकाने स्वनिर्मित भूगोल विषय अभिरूची शोधिकेचा उपयोग माहिती संकल्पनाकरीता केला.

परिकल्पनेचे परीक्षण किंवा सत्यापन :

परिकल्पना क्र. १

माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीमध्ये लक्षणीय फरक आढळून येत नाही.

सारणी क्र. १

माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीच्या प्राप्तांकाच्या मध्यमानातील फरकाची सार्थकता दर्शविणारी सारणी

अ. क्र.	गट	मध्यमान (M)	प्रमाण विचलन (SD)	प्राप्त t मूल्य	सारणी t मूल्य		सार्थकता	
					०.०१ स्तर	०.०५ स्तर	सार्थक नाही	सार्थक नाही
१	विद्यार्थी	४०.५८	३.५२	०.	२.५९	१.९७	सार्थक नाही	सार्थक नाही
२	विद्यार्थीनी	४०.४१	३.४०	४८				

$$df = N1 + N2 - 2 = 173 + 227 - 2 = 398$$

निरीक्षण :

सारणी क्र. ४.२ वरून असे लक्षात येते की माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील

विद्यार्थ्यांच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीच्या प्राप्तांकाचे मध्यमान ४०.५८ असून विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीच्या प्राप्तांकाचे मध्यमान ४०.४१ शिवाय माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीच्या प्राप्तांकाचे प्रमाण विचलन ३.५२ असून विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीचा प्राप्तांकाच्या प्रमाण विचलन ३.४० आहे. यावरून माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीमध्ये विचलनशिलता कमी प्रमाणात आढळून येते.

स्वतंत्रता अंशाचे (Degree of Freedom) गणन केले असता त्याचे मूल्य ३९८ असल्याचे दिसून येते.

स्पष्टीकरण :

$df = ३९८$ करिता विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीच्या प्राप्तांकाच्या मध्यमानातील फरक सार्थक असल्याकरिता प्राप्त t - मूल्य ०.०५ व ०.०१ या सार्थकतेच्या दोन्ही स्तरावरील सारणी t मूल्या एवढे किंवा त्यापेक्षा जास्त असावी लागते. परंतु सदर सारणीचे अवलोकन केले असता प्राप्त t - मूल्य ०.०५ व ०.०१ या दोन्ही सार्थकता स्तरावरील सारणी t - मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून सदर परिकल्पना स्विकृत करावी लागेल.

निष्कर्ष :

अर्थात माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीमध्ये लक्षणीय फरक आढळून येत नाही व माध्यमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील अभिरूची विद्यार्थी- विद्यार्थीनीची जवळपास सारखीच आहे.

परिकल्पना क्र. २

माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय सहसंबंध आढळून येत नाही.

सारणी क्र. २

इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामधील सहसंबंध फरकाची सार्थकता दर्शविणारी सारणी

अ. क्र.	गट ;संपूर्ण विद्यार्थी	विद्यार्थी (N)	प्राप्त r मूल्य	सारणी r मूल्य		सार्थकता	
				०.०१ स्तर	०.०५ स्तर	सार्थक नाही	सार्थक नाही
१	भूगोल विषयातील अभिरूची	४००	०.३६०	०.	०.९८	सार्थक आहे	सार्थक आहे
२	भूगोल विषयातील संपादन			१२८			

$$df = N_1 + N_2 - 2 = 173 + 227 - 2 = 398$$

निरीक्षण :-

सारणी क्र. २ वरून असे लक्षात येते की माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामधील सहसंबंध गुणकाचे मूल्य ०.३६० आहे. तसेच स्वतंत्र अंशाचे (df) गणन केले असता त्याचे मूल्य ३९८ असल्याचे दिसून येते.

स्पष्टीकरण :

df = ३९८ करिता विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन या दोन गटांच्या सहसंबंधाच्या मुल्यांमधील फरक सार्थक असण्याकरिता प्राप्त r मूल्य ०.०५ व ०.०१ या सार्थकतेच्या दोन्ही स्तरावरील सारणी r मूल्यापेक्षा जास्त आहे. म्हणून सदर परिकल्पनेचा परित्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष :

अर्थात माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय सहसंबंध आढळून येतो व माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये कमी स्वरूपाचा आहे.

परिकल्पना क्र. ३

माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांनीची भूगोल विषयातील अभिरूची

आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय सहसंबंध आढळून येत नाही.

सारणी क्र. ३

इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थीनींची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामधील सहसंबंध फरकाची सार्थकता दर्शविणारी सारणी

अ. क्र.	गट	विद्यार्थी (N)	प्राप्त r मूल्य	सारणी r मूल्य		सार्थकता	
				०.०१ स्तर	०.०५ स्तर	सार्थक नाही	सार्थक नाही
१	भूगोल विषयातील अभिरूची	२२७	०.३१	०.१८१	०.	सार्थक आहे	सार्थक आहे
२	भूगोल विषयातील संपादन						

$$df = N - 2 = 227 - 2 = 225$$

निरीक्षण :-

सारणी क्र. ३ वरून असे लक्षात येते की माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थीनींची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामधील सहसंबंध गुणकाचे प्राप्त r- मूल्य ०.३१ आहे. तसेच स्वतंत्र अंशाचे (df) गणन केले असता त्याचे मूल्य २२५ असल्याचे दिसून येते.

स्पष्टीकरण :-

df = २२५ करिता विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन या दोन गटांच्या सहसंबंधाच्या मुल्यांमधील फरक सार्थक असण्याकरिता प्राप्त r- मूल्य ०.०५ व ०.०१ या सार्थकतेच्या दोन्ही स्तरावरील सारणी r- मूल्यापेक्षा जास्त आहे. म्हणून सदर दोन गटातील सहसंबंधाचे r- मूल्य ०.०५ व ०.०१ यासार्थकतेच्या दोन्ही स्तरावरील r- मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून सदर परिकल्पनेचा परित्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष :

अर्थात माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय आढळून येतो व माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थीनींची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये कमी स्वरूपाचा आहे.

निष्कर्ष (Conclusion) :

सर्व परिकल्पनांचे संख्याशास्त्रीय तंत्राद्वारे विश्लेषण करून त्यांचे परिक्षण/सत्यापन करण्यात आले व त्या अनुषंगाने पुढील निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहे —

१. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीमध्ये लक्षणीय फरक आढळून येत नाही व माध्यमिक स्तरावरील भूगोल विषयातील अभिरूची विद्यार्थी—विद्यार्थीनीची जवळपास सारखीच आहे. ;N = ४००, df = ३९८, प्राप्त t - मूल्य = ०.४८, ०.०१ व ०.०५ या दोन्ही स्तरावर सार्थक नाही — संदर्भ : सारणी क्र. १
२. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थ्यांची ;संपूर्ण न्यादर्शद्ध भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय सहसंबंध आढळून येतो व माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये कमी स्वरूपाचा आहे. ;N = ४००, df = ३९८, प्राप्त r - मूल्य = ०.३६०, ०.०१ व ०.०५ या दोन्ही स्तरावर सार्थक आहे — संदर्भ : सारणी क्र. २
३. माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी वर्गातील विद्यार्थीनींच्या भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये लक्षणीय आढळून येतो व माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थीनींची भूगोल विषयातील अभिरूची आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन यामध्ये कमी स्वरूपाचा आहे. ;N = २२७, df = २२५, प्राप्त r - मूल्य = ०.३१, ०.०१ व ०.०५ या दोन्ही स्तरावर सार्थक आहे — संदर्भ : सारणी क्र. ३

पुढील संशोधनार्थ शिफारशी :

संदर संशोधनाच्या निष्कर्षावरून पुढील संशोधनार्थ खालील शिफारशी करण्यात आलेल्या आहेत.

१. 'आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या भूगोल विषयातील अभिरूचीचे विश्लेषणात्मक अध्ययन' या विषयावर संशोधन करता येईल.
२. 'माध्यमिक स्तरावरिल विद्यार्थ्यांच्या भूगोल विषयातील उदासिनता व त्यावर उपाययोजना' या अंतर्गत संशोधन करता येईल.
३. 'भूगोल विषयाच्या प्रभावी अध्यापनासाठी संगणक सहाय्यित अनुदेशन कार्यक्रमाची

परिणामकारकता' या विषयावर सुध्दा संशोधन करता येईल.

४. 'माध्यमिक स्तरावरिल विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिवृत्ती आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन' या विषयावर सुध्दा संशोधन राबविला येईल.
५. 'माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची भूगोल विषयातील अभिक्षमता आणि त्यांचे भूगोल विषयातील संपादन' यावर सुध्दा संशोधन करता येईल.

संदर्भ :

- दिनेशचंद्र, प्रा. (२००७), "समाजशास्त्र", नागपूर, श्री वैभव प्रकाशन
- दुनाखे, डॉ. अरविंद आणि देशपांडे, डॉ. लीना, (२००७), "प्रगत शैक्षणिक समाजशास्त्र", पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन
- पंडित, प्रा. बन्सी बिहारी, (२००८), "शिक्षणातील संशोधन", पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.
- पाटील, डॉ. सौ. गीतादेवी गणेश, (१९९८), "शैक्षणिक संख्याशास्त्र", नागपूर, श्री मंगेश प्रकाशन
- भांडारकर, डॉ. के.एम. (२००८), "सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र", पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.
- भितांडे, डॉ. वि.रा., (२००८), "शैक्षणिक संशोधन पध्दती", पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन
- मुळे, प्रा. रा.शं. आणि उमाठे, प्रा. वि.तु. (१९७७), "शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे", नागपूर, महाराष्ट्र ग्रंथ निर्मिती मंडळ, साहित्य प्रचार केंद्र
- सोहोनी, शं.कृ., (१९९३), "शैक्षणिक टीपाकोश" पुणे, विद्या प्रकाशन
- करंदीकर, डॉ. सुरेश आणि मंगरूळकर, मीना (१००७), "उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण", कोल्हापूर प!डके प्रकाशन.
- कुंडले, म.बा., (२००३), "शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र", पुणे, श्री विद्या प्रकाशन